

นโยบายสร้างชาติของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วง พ.ศ. 2481-2487

นโยบายสร้างชาติที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ปฏิบัติใช้เป็นหลักบริหารประเทศนั้น กล่าวได้ว่าเป็นนโยบายที่มีลักษณะเด่นเฉพาะ คือ มีแนวคิดเรื่อง เชื้อผู้นำ ลัทธินิยมทหาร และความรู้สึกชาตินิยม ที่รัฐบาลได้นำมาใช้เป็นเครื่องปลุกเร้าให้พลเมืองเห็นชอบและร่วมมือปฏิบัติตามนโยบาย ดังเช่น การเรียกร้องขอดินแดนคืน การพัฒนาเศรษฐกิจแบบชาตินิยม การฟื้นฟูรูปแบบที่เรียกว่า "วัฒนธรรมไทย" เกี่ยวกับศิลปทุกแขนง รวมทั้งภาษาและวรรณคดี ตลอดจนสร้างความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทย เพื่อให้ได้ระดับมาตรฐานของนานาประเทศ และเพื่อจัดระเบียบสังคมให้มีวินัยดังเช่น ทหาร เป็นสำคัญ (ทจช., มท. 5.5/1 "หน้าที่คนไทยเวลารบ")

วิธีดำเนินการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายตามนโยบายดังกล่าวมีหลายวิธี คือ ดำเนินการอบรมพลเมืองให้นิยมและคล้อยตามนโยบายของรัฐด้วยวิธีการโฆษณาชักชวน การใช้กลไกอำนาจรัฐกำหนด เป็นนโยบายที่รู้จักกันดีคือ รัฐนิยม รวมทั้งประกาศใช้พระราชบัญญัติพระราชกำหนด พระราชกฤษฎีกา เป็นต้น เพื่อให้พลเมืองปฏิบัติตามนโยบาย นอกจากนี้ยังใช้ระบบการศึกษาโดยเฉพาะการศึกษาผู้ใหญ่เป็นเครื่องมือในการดำเนินนโยบายสร้างชาติอีกด้วย รัฐบาล เชื่อว่าการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่นี้เป็นพื้นฐานเบื้องต้นที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งที่จะทำให้เห็นนโยบายสร้างชาติประสบผล

แม้ว่าการดำเนินนโยบายสร้างชาติของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม จะปฏิบัติเพียงชั่วระยะเวลา 5 ปีเศษ และเป็นนโยบายที่ขึ้นอยู่กับความมั่นคงของอำนาจผู้นำ แต่นโยบายดังกล่าวก็ช่วยทำให้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีเสถียรภาพและมีความมั่นคงในระบอบการปกครองใหม่ที่คณะราษฎรได้สถาปนาขึ้น

ภูมิหลังของการดำเนินนโยบายสร้างชาติของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม

1. นโยบายสร้างชาติ : ความต่อเนื่องของการพัฒนาชาติภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 มีผลให้คณะราษฎรขึ้นมาบริหารประเทศ พร้อมกับได้เสนอแนวคิดในเรื่องชาติและหน้าที่พลเมืองที่มีความหมายเปลี่ยนไปจากเดิม รวมทั้งแนวคิดที่เสนอขึ้นใหม่ในเรื่องหลัก 6 ประการ และรัฐธรรมนูญ

ในที่นี้ขอเริ่มจากความหมายของคำว่าชาติ ชาติในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นได้รับการอธิบายว่า คือชาติที่มีกษัตริย์เป็นศูนย์รวมของอำนาจทางการเมืองการปกครอง แต่ชาติในความหมายใหม่เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้วกลับได้รับการอธิบายว่า เป็นของราษฎรทุกคนที่มีสิทธิและหน้าที่เท่าเทียมกัน และเมื่อราษฎรทุกคนเป็นเจ้าของชาติอย่างเท่าเทียมกัน การปฏิบัติตนเพื่อให้ชาติเจริญก้าวหน้าจึงเป็นหน้าที่ที่สำคัญของทุกคน ในประเด็นดังกล่าวนี้ คณะราษฎรได้ดำเนินการปลูกฝังแนวคิดที่ว่าด้วยการสร้างสำนึกเกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ให้แก่ราษฎรโดยจัดพิมพ์หนังสือคู่มือพลเมืองและการเปลี่ยนเนื้อหาแบบเรียนเพื่อเสนอแนวคิดเรื่องชาติและหน้าที่พลเมืองใหม่ให้แก่ราษฎร ดังนี้

. . . พลเมืองทุกคนคือหน่วยที่สำคัญของชาติ และได้รวมกันเป็นชาติ ดังนั้นพลเมืองทุกคนนอกจากจะมีสิทธิและจะต้องมีหน้าที่ เพื่อจะทำให้ชาติเจริญ การรับผิดชอบภายในและต่อหน้าที่ของตน อันจะต้องรักและถนอมชาติ กระหายอยากที่จะทำให้แก่บ้านเมืองของตนดำเนินไปโดยเรียบร้อย และเจริญก้าวหน้าทันเทียมอารยประเทศทั้งหลายโดยไม่ประพฤติดนเป็นที่ยืดขวางต่อความเจริญก้าวหน้า ต้องหัดพร้อม เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน รักพวกเดียวกัน รักแผ่นดินที่เราอยู่และรักหน่วยสำคัญคือชาติ (กระทรวงธรรมการ 2480 ก : 16)

ภายใต้ระบอบการปกครองใหม่ซึ่งมีรัฐธรรมนูญเป็นสัญลักษณ์สำคัญและแนวคิดเรื่องชาติหน้าที่พลเมือง ซึ่งได้รับการอธิบายด้วยความหมายที่เปลี่ยนแปลงไป ข้อเสนอลหลัก 6 ประการของคณะราษฎรจึงน่าจะแปลความหมายได้ว่าเป็นการเสนอแนวทางใหม่ของการทำให้ชาติก้าวหน้าเพื่อไปสู่สภาพที่เจริญและมั่นคงกว่าที่เป็นอยู่เดิม แม้ว่าหลักทั้ง 6 ประการจะมีลักษณะเป็นอุดมการ

ที่กว้างและเป็นหลักสากลของแต่ละชาติ แต่ก็สะท้อนให้เห็นว่าเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมสมัยของสังคมไทยในขณะนั้น เป็นอย่างดี เนื้อหาสาระแต่ละข้อแสดงถึงความรู้สึกชาตินิยมที่มีอยู่แล้ว ได้แก่ การกล่าวถึง เรื่องเอกราชของชาติเป็นหลัก การป้องกันรักษาชาติ การเน้นเรื่องเศรษฐกิจให้สามารถพึ่งพาตนเอง เป็นต้น

การดำเนินงานเพื่อให้ชาติก้าวหน้าตามแนวทางหลัก 6 ประการของคณะราษฎร ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ส่วนใหญ่แล้วรัฐบาลชุดพัน เอกพระยาพหลพลพยุหเสนาได้ ดำเนินการเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย (พ.ศ. 2476-2481) (ดูริศมี ชาคะสิงห์ 2521) และได้ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาชาติเป็นอย่างดี มีการปลุกฝังให้ เป็นหน้าที่ของราษฎรที่จะ "ต้องรับรู้ว่าคุณภาพก้าวหน้าของสยามใหม่ รัฐบาลบำรุงประเทศให้เจริญก้าวหน้าไปในทางใดบ้าง" (กระทรวงธรรมการ 2480 ข: 16)

ประการสำคัญ แนวทางการดำเนินงานพัฒนาชาติดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า การดำเนินนโยบายสร้างชาติของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในเวลาต่อมานั้น อยู่ในกระบวนการเดียวกันกับการพัฒนาชาติให้ก้าวหน้าของรัฐบาลพัน เอกพระยาพหลพลพยุหเสนา พิจารณาจากการดำเนินงานแต่ละด้านที่สำคัญของแนวการพัฒนาชาติ ที่ผู้นำรัฐบาลคือ พัน เอกพระยาพหลพลพยุหเสนา ได้ทำหน้าที่ประสานแนวคิดและการดำเนินงานของทุกฝ่ายให้ดำเนินไปด้วยดี โดยเฉพาะฝ่ายพลเรือนนำโดยนายปรีดี พนมยงค์ และฝ่ายทหารนำโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งทั้งสองฝ่ายต่างมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการบริหารประเทศนับตั้งแต่ภายหลังกบฏวรเดช กลางปี 2476 เป็นต้นมา

พิจารณาโดย เริ่มจากทางด้านทหารที่มีความสำคัญมาโดยตลอดนับแต่เปลี่ยนแปลงการปกครองและได้ทวีขึ้นเป็นอย่างสูงสมัยต่อมา (ดูต่อไปข้างหน้า) ทั้งนี้ เพราะจากการที่ทหารได้มีบทบาทในการควบคุมสถานการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองที่เกิดขึ้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทหารจึงได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ปกป้องระบอบการปกครองใหม่ให้ดำรงอยู่ และเมื่อผนวกกับสภาพการณ์ภายนอกประเทศที่กำลังคุกกรุ่นด้วย เค้าของสงครามที่กำลังจะเกิดขึ้น จึงเป็นปัจจัยที่สนับสนุนให้มีกระบวนการปลุกเร้าให้ราษฎรตระหนักถึงความสำคัญของทหารว่า

นอกจากทหารจะสามารถพิทักษ์ระบอบใหม่แล้วยังสามารถพิทักษ์ชาติอีกด้วย ทหารจึงมีความ
จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ขณะนั้น ดังทัศนะของพันเอกพระยาพลพลพยุหเสนาที่ออก
แถลงการณ์ว่า

. . . ทหารมีความจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับการเมือง เพราะปัญหาการเมืองที่สำคัญที่สุด
ในระยะนี้ก็คือ การรักษาความสงบ . . . ทหารคือผู้ที่ชาติไว้วางใจ ให้ถืออาวุธโดย
เปิดเผย และยอมให้ใช้อาวุธป้องกันประเทศชาติของตนมิให้ล้มจมเสียหาย ทหารจึงมีไว้
สำหรับชาติ เพื่อชาติ และทหารเป็นของชาติ. . . (สสร., ปีกที่ 163 แฟ้ม 2/163
"ประกาศแจ้งความแถลงการณ์เรื่องกบฏ" อ้างถึงใน สักดินา ฉัตรกุล ณ อยุธยา
2518: 13)

ดังนั้นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทหารจึงได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลอย่างมากใน
ช่วงนี้ เพื่อเตรียมพร้อมในการรับสภาพ เหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นจากทั้งภายในและภายนอกประเทศ
การเตรียมพร้อมของรัฐบาลนี้กระทำตั้งแต่ระดับเยาวชนของชาติ คือ การจัดตั้งกรมยุวชนทหาร
ในปี พ.ศ. 2478 จนถึงระดับภายในกองทัพ คือ การปรับปรุงกองทัพและได้เพิ่มกำลังอาวุธ
มากขึ้น

นอกจากการเตรียมพร้อมทางด้านกำลังแล้ว ยังมีการปลูกฝังความคิดชาตินิยมความคู่
ไปด้วย มีการเสนอโครงการอบรมเด็กและโครงการอบรมประชาชนให้รักชาติ ใน พ.ศ. 2478
โครงการอบรมเด็กนั้นให้กระทรวงธรรมการดำเนินการ คือ ให้ใช้แบบเรียนที่มีเนื้อเรื่องประกอบ
ด้วยประวัติผู้กล้าหาญของชาติ เกี่ยวกับคุณธรรมที่ช่วยส่งเสริมให้รักชาติ นอกจากนี้ภายในโรงเรียน
จัดให้มีสิ่งที่ระลึกถึงชาติด้วย ฯลฯ ส่วนโครงการอบรมประชาชนมอบให้สำนักนายกรัฐมนตรี
ดำเนินการ ได้แก่ การจัดให้มีการหล่ออนุสาวรีย์ผู้ที่เสียสละและทำคุณประโยชน์ต่อชาติ การชักชวน
ให้พลเมืองเคารพธงชาติ และประดับธงชาติในวันสำคัญ เป็นต้น (สสร., รายงานการประชุม
คณะรัฐมนตรี 15 พฤศจิกายน 2478 อ้างถึงใน ประจักษ์ รักพงษ์ 2510 : 112)

เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ขึ้นบริหารประเทศ กิจกรรมทางด้านทหารและ
การปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยมก็ได้ถูกเน้นย้ำมากขึ้นจากพื้นฐานที่วางมาก่อนหน้านั้น (ดูต่อไปข้างหน้า)

ในเวลาเดียวกันด้าน เศรษฐกิจนั้น แนวนโยบาย เศรษฐกิจแบบชาตินิยมก็ได้รับการวางพื้นฐานมาก่อนแล้ว เช่นกัน ด้วยการริเริ่มของกลุ่มพ่อค้าไทยที่เรียกร้องให้รัฐบาลเข้าแทรกแซง เศรษฐกิจและกีดกันพ่อค้าต่างชาติโดยเฉพาะพ่อค้าจีน กล่าวคือ ให้รัฐบาลสนับสนุนพ่อค้าไทยดำเนินการเศรษฐกิจ รวมทั้งรัฐบาลเองด้วย ดังนั้นในช่วงนี้รัฐบาลจึงจัดตั้งรัฐวิสาหกิจและโรงงานผลิตสินค้าต่าง ๆ ขึ้นหลายแห่งทั้งที่เป็นของรัฐบาลและเป็นของเอกชนภายใต้การสนับสนุนจากรัฐบาล (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ 2528: 318-320)

การดำเนินนโยบายเศรษฐกิจแบบชาตินิยม ด้วยวิธีการชี้ให้เห็นว่าคนจีน เป็นภัยต่อเศรษฐกิจนั้น แม้จะได้รับการกล่าวถึงมากในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ว่าเป็นช่วงสมัยที่ดำเนินงานต่อต้านคนจีนในลักษณะที่รุนแรง แต่ทั้งนี้หากพิจารณาในความเป็นจริงแล้ว แนวการดำเนินงานดังกล่าวมีการปฏิบัติในลักษณะ เดียวกันมาก่อนแล้วในสมัยของพระยาพหลพลพยุหเสนา กล่าวคือ มีการดำเนินนโยบายทั้งทางตรงและทางอ้อม เพื่อลดบทบาท เศรษฐกิจของคนจีน ได้แก่ การควบคุมนายทุน เงินกู้ของคนจีน การควบคุมอาชีพขี้ล้อ เลื่อนรับจ้าง การควบคุมการจับสัตว์น้ำ การควบคุมการค้ากำไรเกินควร ฯลฯ (ภูวถล ทรงประเสริฐ 2519: 18-40) พร้อมกับการจำกัดการเติบโตของระบบ เศรษฐกิจโดยคนจีน รัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาได้ส่งเสริมและสนับสนุนให้ราษฎรไทยมีบทบาททางการค้ามากขึ้น มีการส่งเสริมและเผยแพร่ความรู้ในการประกอบอาชีพ รวมทั้งมีการวางแผนส่งเสริมให้ราษฎรทำสวนครัวและเลี้ยงสัตว์ ซึ่งในเวลาต่อมาแผนงานนี้ก็ได้รับการดำเนินงานจากรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ด้วยการจัดให้มีการตราเป็นพระราชบัญญัติการทำสวนครัวและเลี้ยงสัตว์ เมื่อ พ.ศ. 2482 (ผานิต รวมนิลป์ 2521: 247) นอกจากนี้ยังมีการเสนอให้พลเมืองที่ไม่มีอาชีพทำทานบนสัญญาบัตรกับรัฐบาลว่าจะประกอบอาชีพ และหากบุคคลผู้ทำทานบนแล้วไม่ประกอบอาชีพก็จะได้รับการถูกปรับเป็นจำนวนเงิน 500 บาท (ทจช., ศธ. 39/3 "รายงานการประชุมข้าหลวงประจำจังหวัด พ.ศ. 2479")

ปัญหาคนจีนที่รัฐบาลตระหนักถึงมิใช่เพียงแต่ด้าน เศรษฐกิจเท่านั้น ในด้านการเมืองก็เช่นเดียวกัน รัฐบาลได้กำหนดให้มีการควบคุมโรงเรียนจีนโดยบังคับให้เรียนหนังสือไทย มีการสั่งปิดโรงเรียนที่ฝ่าฝืนถึง 29 โรงเรียน รวมทั้งการควบคุมสิ่งพิมพ์ภาษาจีน และการควบคุมการเข้าเมืองของคนจีนมากขึ้น เป็นต้น (พิชัย รัตนพล 2512: 70-75)

แนวการดำเนินงานในด้าน เศรษฐกิจและการ เมืองต่อคนจีนดังกล่าว ได้ เป็นแนวทาง ปฏิบัติต่อมาในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ เน้นเศรษฐกิจแบบชาตินิยมตั้งแต่ระดับ พื้นฐานของราษฎร มีการปฏิบัติทุกวิถีทางที่จะทำให้คนไทยมีอาชีพ กล่าวคือ มีการจัดหางานและ สงวนอาชีพไว้ให้แก่คนไทย 27 ชนิด (พระราชกฤษฎีกากำหนดอาชีพและวิชาชีพไว้สำหรับ เฉพาะคนไทย พุทธศักราช 2485: 1221) การขับไล่คนต่างด้าวออกจากจังหวัดต่าง ๆ เพื่อให้คนไทย เข้าดำเนินงานแทนดัง เช่น การขับไล่คนต่างด้าวออกจากจังหวัดอุตรดิตถ์ แพร่ ลำปาง เชียงใหม่ เชียงราย เป็นต้น (แปลก พิบูลสงคราม 2486 ข: 2: 173) การออก กฎหมายและพระราชบัญญัติให้คนไทยประกอบอาชีพ จนกระทั่งถึงระดับรัฐคือการดำเนินการ โอนกิจการของต่างชาติมาเป็นของรัฐบาล เกือบทั้งหมด เช่น การจัดตั้งบริษัทข้าวไทย การจัดตั้ง องค์การสวนยางพารา รวมทั้งการตั้งรัฐวิสาหกิจขึ้นอีกหลายแห่ง ได้แก่ โรงงานทำกระดาษ โรงงานทำน้ำตาล โรงงานบุหรี โรงงานสุรา เป็นต้น (ภูวตล ทรงประ เสริฐ 2519: 79-81)

สำหรับแนวการพัฒนาชาติทางด้านสังคมและวัฒนธรรมนั้น จากการที่ชาติในระบอบใหม่ เน้นความสำคัญที่ว่า พลเมืองทุกคนคือองค์ประกอบของชาติ ดังนั้นชาติที่จะเจริญได้จึงต้องมี ทรัพยากรคนที่มีคุณภาพ และปัจจัยหนึ่งที่จะทำให้พลเมือง เป็นทรัพยากรที่มีคุณภาพต่อชาติคือการ ศึกษา ซึ่งคณะราษฎรได้ตระหนักเป็นอย่างดี ดังจะ เห็นจากการที่การศึกษาเป็นหลักการหนึ่ง ในหลัก 6 ประการ

การศึกษาจึง เป็นความสำคัญและมีความจำเป็นต่อการที่จะทำให้ชาติ เจริญและก้าวหน้า เพราะโดยหน้าที่พื้นฐานหลักของการศึกษาคือ การแปรสภาพทรัพยากรคนตั้งแต่จุด เริ่มต้นมาสู่ สภาพการ เป็นพลเมืองที่รัฐพึงปรารถนา ให้มีความคิดและปฏิบัติสอดคล้อง ตลอดจนประสานกับ นโยบายของรัฐในแนวทางเดียวกัน อีกประการหนึ่งคือ การศึกษามีความสำคัญต่อการแปรสภาพ ทรัพยากรคนไปสู่สภาพการเป็นกำลังคนที่มีทักษะในการประกอบกิจกรรมที่รัฐได้วางไว้ การศึกษา จึงมีบทบาททั้งทางตรงและทางอ้อมต่อการพัฒนาชาติ (อุทัย บุญประ เสริฐ 2527: 29-30)

แต่กระนั้นก็ตามบทบาทของการศึกษาภายหลังการ เปลี่ยนแปลงการปกครองกลับ เด่นชัด ที่จะทำหน้าที่สร้าง เสริมความคิดอุดมการณ์ใหม่ให้ เกิดขึ้นแก่พล เมืองมากกว่าทำหน้าที่พัฒนากำลังคน

เพื่อตอบสนองกิจกรรมทางด้าน เศรษฐกิจ กล่าวคือ มีการเร่งขยายการศึกษาภาคบังคับเพื่อให้ทันกับบทบัญญัติรัฐธรรมนูญ การริเริ่มก่อตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง การเปลี่ยนแปลงหลักสูตร เนื้อหาแบบเรียน เพื่อที่จะบรรลุอุดมการณ์ใหม่ลงใน การเรียนการสอน โดยมี "ครูเป็นผู้สร้างชาติ . . . ที่จะต้องเป็นผู้ที่ถึงพร้อมซึ่งคุณลักษณะที่จะปรุงแต่งศิษย์ให้เป็นคนที่ชาติพึงประสงค์" (ทจช., ศธ. 39/3 "การประชุมข้าหลวงจังหวัด พ.ศ. 2479") ประการสำคัญคือ การกำหนดนโยบายการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ขึ้น เพื่อมุ่งตอบสนองทางด้านการเมือง เป็นสำคัญ (ดูต่อไปข้างหน้า) และเมื่อถึงสมัยของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม นโยบายการศึกษาผู้ใหญ่ก็ได้รับการดำเนินงานจัดอย่างเป็นทางการ

ในด้านศิลปวัฒนธรรม รัฐบาลได้ผลักดันให้การศึกษา มีบทบาทที่จะทำหน้าที่กล่อม เกลา พล เมืองให้หันมานิยมศิลปยุคใหม่แทนประเพณีนิยมของเจ้าหม่อมขุนนาย โดยรัฐบาลได้จัดตั้งหน่วยงาน ซึ่งทำหน้าที่นี้คือ กรมศิลปากร มีหลวงวิจิตรวาทการ ดำรงตำแหน่งอธิบดี ใน พ.ศ. 2476 และได้ดำเนินงานจัดตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์เพื่อสอนศิลปทุกแขนง รวมทั้งการละครและดนตรี โดยผสมผสานกับแบบตะวันตก ("นามว่า นิมิตร" 2528: 7-8) การเรียนรู้อุทิศศิลปวัฒนธรรมดังกล่าวนี้ รัฐบาลเชื่อว่าเป็นสิ่งที่สามารถทำให้พลเมืองรักและภูมิใจในชาติของตน รวมไปถึงการได้รับความนิยมนานาประเทศอีกด้วยว่าชาติไทยมีความเจริญและมีวัฒนธรรมเป็นของตนเองมาแต่โบราณกาล (ทจช., ศธ. 0701, 48/2 "แถลงการณ์ แก่ข้าวหนังสือพิมพ์ (พ.ศ. 2477-2479)")

สำหรับราษฎรโดยทั่วไป รัฐบาลจัดให้มีการแสดงละครให้ชมในเรื่อง เลือดสุพรรณ ศักดิ์กลาง ราชนมู บทละครเหล่านี้สะท้อนออกถึงการเร่งเร้าให้เกิดความรู้สึกรักชาติ การคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม การมีจิตใจที่เข้มแข็ง และความสามัคคี (ประอรรัตน์ บูรณมาต 2528: 93-106)

กิจกรรมทางการศึกษาและศิลปวัฒนธรรมเหล่านี้เมื่อถึงสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้มีการดำเนินการปฏิบัติให้มีลักษณะเด่นเฉพาะมากขึ้น (ดูต่อไปข้างหน้า) ในช่วงสมัยนั้น

แนวทางการดำเนินงาน เพื่อให้ชาติก้าวหน้าภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่กล่าวข้างต้น ส่วนหนึ่งแสดงถึงการดำเนินงานของรัฐบาลพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนาที่ได้วางพื้นฐานและมีความต่อเนื่องกับการดำเนินนโยบายสร้างชาติของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในเวลาต่อมา อีกส่วนหนึ่งนั้นแสดงถึงความพยายามของรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาที่ต้องการปฏิบัติงานให้บรรลุจุดหมาย แต่สภาพของวิกฤตการณ์ทางการเมืองที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทำให้เป็นปัญหาเฉพาะหน้าที่ต้องได้รับการแก้ไขให้เสร็จสิ้น จึงมีผลให้แนวทางการพัฒนาชาติไม่ได้รับการปฏิบัติอย่างเต็มที่

อย่างไรก็ตาม การขึ้นสู่อำนาจของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในฐานะหนึ่งคือ สมาชิกของคณะราษฎรผู้ร่วมทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ก็ได้มีการ เน้นย้ำที่จะดำเนินนโยบายตามแนวทางของรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา ดังคำปราศรัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในวาระแรกเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 18 ธันวาคม 2481 ว่า "อันงานที่ข้าพเจ้าจะสนองคุณเพื่อนร่วมชาติในกาลข้างหน้านี้ ย่อมจะต้องดำเนินรอยตามหลัก 6 ประการนั่นเอง" (ประมวลคำปราศรัยและสนทนาพจน์ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม 2483: 13) รวมทั้งแนวคิดในเรื่องชาติ รัฐธรรมนูญ และหน้าที่พลเมือง ที่ได้เป็นพื้นฐานแนวคิดในการดำเนินนโยบายบริหารประเทศของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ 2527: 330-331)

นอกจากนี้แล้วยังมีการแสดงทัศนะของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่เกี่ยวกับการดำเนินนโยบายสร้างชาติของรัฐบาลว่ามีความต่อเนื่องกับการพัฒนาชาติภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองว่า

. . . ด้วยเหตุที่เราเปลี่ยนแปลงการปกครองมานี่เอง จึงเห็นได้ชัดแล้วว่า การสร้างชาติของเราได้เจริญก้าวหน้ามาเป็นที่พอใจสมควรแก่วาระที่ได้ผ่านพ้นมาแล้ว 8 ปี ในการที่เปลี่ยนแปลงการปกครองมาทั้งนี้ก็เห็นได้แล้ว เราได้เปลี่ยนมาเพื่อที่จะทำงานเพื่อที่จะสร้างชาติ . . . (คำอภิปรายของนายกรัฐมนตรีกล่าวแก่มวลสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร... 2483: 1460)

โดยสรุป การดำเนินนโยบายสร้างชาติของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามนั้น มีพื้นฐานแนวคิดและเป็นความต่อเนื่องจากการพัฒนาชาติตั้งแต่ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง แม้ว่าในเวลาต่อมาจะมีแนวคิดที่เพิ่มเติมในเรื่องผู้นำ ลัทธินิยมทหาร และดำเนิน

นโยบายสร้างชาติ ด้วยวิธีการใหม่ที่มีลักษณะแบบ เบ็ดเสร็จ ตามรูปแบบของทหาร อัน เป็นวิธีการที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เชื่อว่าจะทำให้นโยบายสร้างชาติบรรลุจุดหมาย และยังสามารถจัดกลุ่มที่ต่อต้านระบอบการปกครองใหม่ให้หมดไปได้ เมื่อวาทกับภาวะของสงคราม จึง เป็น เงื่อนไขร่วมสมัยที่ เอื้ออำนวยให้ ได้ดำเนินการตามแนวคิดดังกล่าวดียิ่งขึ้น

2. ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองภายหลังการ เปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

ภายหลังการ เปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ปัญหาของความขัดแย้งทางการเมืองที่เกิดขึ้นระหว่างกลุ่มขุนนาง เก้าและพวกนิยม เจ้ากับคณะราษฎร มีผลทำให้รัฐบาลขาด เสถียรภาพ และความชอบธรรมทางการเมือง ความขัดแย้งทางการเมือง เกิดขึ้นนับตั้งแต่การสูญเสียอำนาจ และผลประโยชน์ของผู้ปกครอง เดิม ความขัดแย้งของแนวคิดทางด้าน เศรษฐกิจและการเมือง ดังปรากฏในกรณี การร่างรัฐธรรมนูญและการพิจารณาเค้าโครง เศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ อัน เป็นสาเหตุนำมาสู่การทำรัฐประหาร 20 มิถุนายน 2476 และสืบทอดถึงเหตุการณ์กรณี กบฏบวรเดช กบฏนายสิบ เป็นต้น (วิภา มโนพิโมกษ์ 2519, ประชัน รักพงษ์ 2520, นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ 2528 เป็นต้น)

ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองที่เกิดขึ้นอย่างค่อ เนื่องนับแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง ดังกล่าว ทำให้คณะราษฎรฝ่ายพลเรือนต้องพึ่งพิงคณะราษฎรฝ่ายทหารบก โดยมีจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นแกนนำ เพื่อปราบปรามกลุ่มต่อต้านระบอบเก่า ทหารจึงมีบทบาทสำคัญและได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ปกป้องระบอบการปกครองใหม่

การขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ด้วยพื้นฐานอำนาจที่ แข็งแกร่ง จากผลงานที่ได้แสดงบทบาทมาโดยตลอดในการปกป้องระบอบการปกครองใหม่ และการพบปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองอย่างค่อ เนื่องมาจนถึงช่วงที่ขึ้นมามีบทบาทในการบริหารประเทศด้วยตนเอง (ดังจะเห็นจากการใช้มาตรการปราบปรามที่รุนแรงด้วยการจัดตั้ง ศาลพิเศษลงโทษประหารชีวิตผู้ที่คิดว่าเป็นภัยต่อความชอบธรรมและความมั่นคงของระบอบใหม่ จำนวน 18 คน ใน พ.ศ. 2481) ได้เป็นสิ่งกระตุ้นและเป็นเหตุสนับสนุนให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม หาท่างออกด้วยการดำเนินนโยบายสร้างชาติ โดยใช้วิธีดำเนินการในรูปแบบใหม่ เพื่อรักษาเสถียรภาพของรัฐบาลควบคู่ไปกับการสร้างความชอบธรรมและความ เห็นชอบจากพลเมือง ให้สนับสนุนรัฐบาล

นโยบายสร้างชาติมีแนวคิดชาตินิยมแบบทหารและแนวคิดของหลวงวิจิตรวาทการ ผู้นำกลุ่มชาตินิยม เป็นหลักสำคัญ ที่ได้ผสมผสาน เป็นอย่างดี เนื่องจากการมีพื้นฐานแนวคิด เกี่ยวกับชาตินิยมที่สอดคล้องกันใน เรื่องของความต้องการให้ประเทศมีกำลัง การขยายดินแดน ความสามัคคี การเน้นเรื่องชาติ หน้าที่ การยกย่องมหาบุรุษ เป็นต้น (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ 2528 : 301-312) พิจารณาจากการนำเสนอแนวคิดและปฏิบัติของทั้งสองกลุ่ม แนวคิดของกลุ่มชาตินิยมหลวงวิจิตรวาทการนำเสนอในลักษณะของหนังสือ ปาฐกถา บทละคร ดังเช่น หนังสือลัทธิชาตินิยม (2475) หนังสือคณะกรรมการเมือง (2475) ปาฐกถาเรื่องมนุษยชาติ (2480) บทละครเรื่อง พระเจ้ากรุงธนบุรี (2480) เลือดสุพรรณ (2479) ราชมนู (2479) ศีกกลาง (2480) เป็นต้น

ส่วนแนวคิดชาตินิยมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม นั้นพิจารณาจากการดำเนินงาน เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ที่สามารถปรับปรุงกองทัพไทยด้วยการขยายกำลังรบ จัดหาอาวุธที่มีประสิทธิภาพไว้ใช้ในกองทัพ การริเริ่มก่อตั้งโรงเรียนเทคนิคทหารบกใน พ.ศ. 2477 ก่อตั้งกรมยุทธนาธิการ ยุวนาารี ใน พ.ศ. 2478 ทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดชาตินิยมแบบทหารที่ต้องการแสดงถึงความเป็นผู้นำ ความมีกำลัง การป้องกันรักษาชาติ และการคำนึงถึงเอกราชของชาติ เป็นสำคัญ

ฐานะและบทบาทของคณะราษฎรฝ่ายทหารบก ภายหลัง เหตุการณ์กบฏบวรเดชได้สูงขึ้น ในขณะที่บทบาทของคณะราษฎรฝ่ายพลเรือนและกลุ่มอำนาจเดิมลดน้อยลง จอมพล ป. พิบูลสงครามนั้นได้รับการเลื่อนตำแหน่งสูงขึ้น เป็นถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม สามารถคุมกำลังทั้งหมดของประเทศ การมีพื้นฐานอำนาจกำลังทหารดังกล่าว ทำให้มีโอกาสก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีได้ในที่สุด มีผลให้แนวคิดชาตินิยมที่มีอยู่แล้วในกลุ่มคณะราษฎรฝ่ายทหารซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดชาตินิยมหลวงวิจิตรวาทการได้นำมาปฏิบัติใช้ เป็นหลักนำในการบริหารประเทศในที่สุด

3. ปัญหาพื้นฐานในสังคม : เจือนไขร่วมสมัยต่อการดำเนินนโยบายสร้างชาติ

แม้ว่าไทยจะผ่านการปรับปรุงประเทศ เพื่อให้ทันสมัยและ เจริญเทียบ เท่ากับนานาประเทศ มาก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 แล้วก็ตาม แต่ปัญหาพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงบางประการก็ยังคงอยู่ในลักษณะที่เป็นปัญหาสืบเนื่องต่อมา ยิ่งกว่านั้นการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงก็ได้ก่อให้เกิด

เกิดการขยายฐานของปัญหาให้กว้างขึ้น และเป็นผลให้เกิดปัญหาใหม่บางประการด้วย ดังนั้น ความพยายามที่จะพัฒนาชาติให้ก้าวหน้าของคณะราษฎรนับแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 จนกระทั่งถึงการก้าวขึ้นสู่อำนาจของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ปัญหาพื้นฐานของสังคมไทย ก็ยังคงปรากฏอยู่เช่นเดิม ในทัศนะของผู้นำรัฐบาลคือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้มอง ปัญหาในทุกด้านขณะที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีว่า ". . . คนไทยของเราเวลานี้ ยังมี ทุกสิ่งทุกอย่างที่ต้องปรับปรุงทั้งนั้น หมายความว่า เราไม่มีอะไรที่แน่นอนนอนเลย. หรือเราไม่มี รากฐานที่ดีสักหย่างหนึ่ง" (กระทรวงมหาดไทย 2484: 1: 17) "ทุกสิ่งทุกอย่าง" ในสังคมไทย ที่ถูกมองว่าเป็นปัญหาที่ต้องได้รับการแก้ไขนั้นมีตั้งแต่เรื่องชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทย กล่าวคือ

. . . ประเทศไทยยังไม่มีประเพณี ระเบียบแบบแผนเหมือนอารยประเทศทั้งหลาย อันประเพณีหรือขนบธรรมเนียมของชาติ เท่าที่สังเกตมารู้สึกว่าคนไทยยังละเอียดอยู่มาก เช่น การแต่งกายก็ยังไม่เรียบร้อย มีนุ่งผ้าข้าง กางเกงข้าง โสร่งข้าง ผ้าขาวม้าข้าง ฯลฯ เป็นเหตุให้ชาวต่างประเทศที่ได้พบเห็นนำไปพูดในทางไม่ดี นอกจากนั้น การเที่ยวเตร่ การรับประทานอาหาร การหลับนอนก็ไม่มีกำหนด สำหรับการรับประทาน อาหารนั้น เกือบตลอดทั้งวัน ทำให้เสียทรัพย์และสุขภาพของตนเอง . . . (รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี วันที่ 14 สิงหาคม 2482 อ้างถึงใน เทียมจันทร์ อ้าแหว 2520: 203)

ส่วนในเรื่องเกี่ยวกับปัญหาเศรษฐกิจอัน เป็นปัญหาที่ผู้บริหารประเทศขณะนั้นมองว่า ต้นเหตุที่แท้จริงของความไม่ก้าวหน้า คือ คนจีนนั้น จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ให้ทัศนะว่า

. . . รู้สึกเจ็บใจที่ถึงตระกูลจีนที่ไร เจ๊กปิดร้านขายของหมด หมุกก็ไม่มีกิน กับข้าวก็ ไม่มีขาย เป็นเพราะคนไทยชอบแต่สมายทำราชการ ไม่รู้จักหัดทำมาค้าขายกับเขาม้าง อะไร ๆ ก็ได้ แต่คอยขอเขาทำเดี๋ยว ประเทศไทยต้องเป็นทาสทางเศรษฐกิจจกอยู่ในมือของคนต่างชาติอย่างหัวไม่ขึ้น ชนิดที่เรียกว่า ยืมจมูกคนอื่นเขาหายใจ เขาจะบิบบ ก็ตาย จะคล้ายก็รอด (ประทีป คล่องตรวจโรค 2513: 150-151)

สภาพปัญหาพื้นฐานเหล่านี้ได้มีการนำไป เที่ยบ เเคียงกับประเทศที่เจริญแล้ว ทำให้มีความต้องการที่จะรับนำเอาแบบอย่างมาปรับปรุงและต้องการที่จะปฏิบัติตาม เพื่อให้ประเทศมีความเจริญ เท้ากับอารยประเทศเหล่านั้น ประกอบกับการได้เห็นผลสำเร็จในการพัฒนา ประเทศของบางประเทศ เช่น ญี่ปุ่น และเยอรมนี ที่ใช้ระยะเวลาอันสั้น (กระทรวงมหาดไทย 2484: 1: 4) ทำให้ผู้นำมีความมุ่งหมายที่จะทำให้ประเทศได้ก้าวขึ้นสู่ระดับเดียวกับ

อันมีผลให้เกิดปัญหาการเมืองภายในที่มีทั้งกลุ่มผู้เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย (ดู วิชา มโนทิโมภษ 2519) ความจำเป็นที่รัฐบาลจะต้องแสดงถึงความเป็นตัวของตัวเองความเป็นอิสระจึงออกมาในลักษณะของการดำเนินนโยบายที่จะพัฒนาชาติด้วยอำนาจของรัฐบาลกลาง

โดยสรุป ภูมิหลังของการดำเนินนโยบายสร้างชาติ มีพื้นฐานแนวคิดและการดำเนินงานที่ต่อเนื่องกับการทำให้ชาติก้าวหน้าภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 การเกิดปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองภายใน เป็นเหตุสนับสนุนให้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทหาทางออกด้วยการดำเนินนโยบายสร้างชาติ ภายใต้การนำของรัฐบาลทหารที่มีผู้นำเคียงคู่กับชาติ และดำเนินนโยบายด้วยวิธีการใหม่ตามรูปแบบของทหาร เพื่อรักษาเสถียรภาพและความชอบธรรมของรัฐบาล ทั้งนี้อาศัยสถานการณ์ต่าง ๆ เป็นปัจจัยเกื้อหนุนอันได้แก่ ปัญหาพื้นฐานภายในสังคม ภาวะของสงคราม พร้อมกับการเห็นแบบอย่างของประเทศที่เจริญแล้ว สนับสนุนให้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำเนินนโยบายสร้างชาติตลอดช่วงสมัยที่บริหารประเทศ เพื่อเตรียมพร้อมรับมือเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นภายใน ขณะเดียวกันก็มีความมุ่งหวังที่จะให้ชาติไทยเจริญทัดเทียมกับนานาประเทศ จึงอาจกล่าวได้ว่า การดำเนินนโยบายสร้างชาติมีภูมิหลังที่เกิดขึ้นจากเหตุหลายประการประกอบกันขึ้นในการดำเนินนโยบาย ถึงแม้ว่าความคิดที่ผู้นำนิยมญี่ปุ่นและเยอรมันมีอยู่จริง แต่นั่นมิใช่รากฐานสำคัญที่สุดที่จะมีผลให้รัฐบาลดำเนินนโยบายสร้างชาติ

แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างชาติของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

การดำเนินนโยบายการสร้างชาติของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม นอกจากจะมีภูมิหลังที่มีความต่อเนื่องกับการพัฒนาชาติให้ก้าวหน้าภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ด้วยพื้นฐานแนวคิดและการปฏิบัติแล้ว (ดูหน้า 5-12) ยังมีลักษณะเฉพาะที่เกิดขึ้นใหม่คือ แนวคิดแบบเชื่อผู้นำที่ควบคู่กับลัทธินิยมทหาร มีความรู้สึกชาตินิยมเป็นแรงกระตุ้นสำคัญในการพัฒนาชาติให้เจริญทุกด้าน จะเห็นได้จากการกำหนดหลักการของนโยบายการสร้างชาติที่ครอบคลุมกิจกรรมทั้ง 3 ประการ คือ 1. การสร้างความสมบูรณ์ของชาติ 2. การสร้างกำลังและความเข้มแข็งของชาติ 3. การสร้างวัฒนธรรมแห่งชาติ (กระทรวงมหาดไทย 2484: 2: 41)

แนวคิดแบบ เชื่อผู้นำนั้น ได้มีกระแสของความคิด เกิดขึ้นมาก่อนแล้ว ดังจะเห็นได้จาก งานเขียนที่แพร่หลายในทศวรรษ 2470 ซึ่งมีลักษณะของการกล่าวถึงมหาบุรุษหรือผู้นำในยามที่ ประเทศเกิดภาวะจำเป็น ดังเช่น งานเขียนของหลวงวิจิตรวาทการ ได้แก่ มหาบุรุษ (2471) ปาฐกถาพระเจ้ากรุงธนบุรี (2480) พระนิพนธ์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เรื่อง เฟรเดอริคมหาราช แห่งปรัสเซีย (2475) ม.ร.ว.ทรงสุจริต นวรัตน์ เขียน มหาบุรุษไทย (2480) เป็นต้น โดยเฉพาะ งานเขียนของหลวงวิจิตรวาทการ ผู้ที่มีบทบาท สำคัญต่อการดำเนินนโยบายสร้างชาติ ซึ่งได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำในหนังสือมหาบุรุษที่ให้ความหมายของคำว่ามหาบุรุษ ว่า "คือบุคคลซึ่งถ้าขาดไปเสียแล้ว โลกหรืออย่างน้อยประเทศ หนึ่งจะขาดสิ่งสำคัญไปอย่างหนึ่ง. . ." (หลวงวิจิตรวาทการ 2471: 13)

แนวคิดดังกล่าวนี้ มีส่วนสนับสนุนและทำให้เกิดการปฏิบัติจริงในยุคของการสร้างชาติ ที่มีสถานการณ์ของสงคราม เอื้ออำนวยให้เกิดความ เชื่อถึงความจำเป็นที่ต้องมีผู้นำ ตลอดจน การตระหนักในความสำคัญของการมีผู้นำที่เข้มแข็งนั้นมีผลในการสร้างฐานพลังอำนาจทางการเมืองที่มั่นคงขึ้นใหม่ที่มีใช้กลุ่มพลังอำนาจ เก่าอีกด้วย (กอบ เกื้อ สุวรรณทัต เพ็ชร 2525: 152)

สำหรับลัทธินิยมทหารนั้น จากประสบการณ์ของการเกิดวิกฤติการณ์ทางการเมือง ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่ทหารสามารถพิทักษ์ระบอบใหม่ไว้ได้ ประกอบกับพื้นฐาน ความคิดของผู้นำในฐานะที่เป็นทหาร เชื่อกันว่า ทหารคือกำลังสำคัญในการสามารถป้องกันชาติ และสร้างอำนาจ เป็นใหญ่เหนือชาติอื่นได้ (ศรีกรุง 6 เมษายน 2484) ลัทธินิยมทหารจึง ปรากฏเด่นชัดในสมัยของการสร้างชาติ ด้วยการดำเนินกิจกรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับทหาร ดังเช่น กิจกรรมทางด้านการศึกษา (ดูต่อไปข้างหน้า) การจัดระเบียบสังคม การใช้ ทรัพยากรของชาติ เสริมสร้างกำลังและกองทัพ เป็นต้น

เมื่อการสร้างชาติมีองค์ประกอบด้วยแนวคิดดังกล่าว รูปแบบของชาติที่จะได้รับการ สร้างขึ้นใหม่นั้นจึง เป็นชาติที่มีท่านผู้นำ เคียงคู่กับทหาร มีความ เจริญและทันสมัยโดยยึดแบบที่ เชื่อว่าได้รับการยอมรับว่าเจริญแล้ว ดังคำกล่าวของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ว่า "ความจริง คนผิวขาวใคร ๆ ในโลกนี้ก็ว่าเขาเจริญก่อนและมีจำนวนมาก เมื่อผู้เจริญส่วนมากเป็นอย่างไร

เราประเทศที่เจริญแล้ว ก็ควรจะทำอย่างคนส่วนมาก" (กระทรวงมหาดไทย 2484: 1: 31) นอกจากนี้ชาติที่จะสร้างขึ้นใหม่ยังต้องสามารถพึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ คือ "ทุกคนอย่ากินของคนอื่น" (บทสนทนา นายมัน ชูชาติ กับ นายคง รักไทย 2484: 24) พลเมืองมีความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของชาติ โดยรัฐบาลเป็นผู้ เน้นความสำคัญและความยิ่งใหญ่ของชาติด้วยการชักชวนให้พลเมืองรำลึกถึงอดีตของชาติว่ามีความยิ่งใหญ่ตั้งแต่โบราณกาล และการรวบรวมพลเมืองที่มีเชื้อชาติไทยทั้งหมดมาอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลเดียวกัน ทั้งนี้เพราะว่า คำว่า ชาติไทยในเวลานั้น "มิได้" หมายถึงแต่เฉพาะพวกเราที่อยู่ในประเทศไทยในบัดนี้เท่านั้น แต่หมายถึง ตลอดถึงพี่น้องทั้งฝ่ายแม่น้ำโขงและตรงกัมพูชา" (หลวงวิจิตรวาทการ 2483 : 52) นอกจากนี้การแสดงความยิ่งใหญ่ของชาติยังรวมถึงการชักจูง เชื้อชาติอื่นให้เปลี่ยนความสำนึกของความเป็นเชื้อชาติเดิม มาเป็น เชื้อชาติไทยอีกด้วย (กรณีของคนจีน เป็นตัวอย่างที่ดี : ดูต่อไปข้างหน้า) รวมทั้งการเผยแพร่นโยบายการเพิ่มพลเมือง เพื่อสร้างชาติให้ยิ่งใหญ่และเป็นมหาอำนาจ (ไทยใหม่ 13 ธันวาคม 2485)

สิ่งที่ต้อง เน้น เพื่อให้การสร้างชาติบรรลุ เป้าหมายนั้นอยู่ที่พลเมืองทั้งหมดภายในชาติ โดย เฉพาะชาวชนบทที่เป็นพลเมืองส่วนใหญ่ของประเทศนั้นได้รับการกล่าวถึงว่า "ความก้าวหน้าของประเทศและคนไทยจะต้องอาศัยความก้าวหน้าของชาวชนบท แผนการใดที่ไม่ทำให้สถานะของชาวชนบทกะเดื่องขึ้น แผนการนั้นจะเรียกว่าเป็นแผนการสร้างชาติ อันมันคงถาวรไม่ได้ . . ." (กระทรวงมหาดไทย 2484: 1: 163)

ดังนั้นพลเมืองทุกคนจึง เป็นหน่วยสำคัญของชาติที่จะต้องรู้จักการปฏิบัติตามที่ตนเอง เพื่อ เป็นพื้นฐานนำไปสู่การสร้างชาติ และหน้าที่ที่สำคัญของพลเมืองในยุคของการสร้างชาตินี้ก็คือ การรู้จักสร้างตนเอง ดังสุนทรพจน์ของท่านผู้นำว่า

การสร้างชาติ คือ การสร้างตัวของทุกคนในบรรดาประชากรของชาติให้ดี ถ้าเราทุกคนมีร่างกายแข็งแรง มีวัฒนธรรมดี มีศิลปกรรมงาม และมีอารยธรรมดี-ดีอย่างไทย ซึ่งไม่มีชาติใดจะดีกว่าอยู่แล้ว ประกอบอาชีพให้รุ่มรวยดังนี้ ชาติไทยก็จะดีตามไปด้วย . . . (สุนทรพจน์ของนายกรัฐมนตรี กล่าวทางวิทยุกระจายเสียงแก่ประชาชนชาวไทยทั้งหมด...2483: 823)

พร้อมกับการสร้างตนเองซึ่งจะนำไปสู่การสร้างชาติ เพื่อให้บรรลุจุดหมายให้มีความเจริญรุ่งเรือง บทบาทของพลเมืองก็ได้อยู่ในฐานะของผู้ตาม ที่จะต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตามผู้นำ รวมทั้งจะต้องรู้จักด้วยว่า "ท่านผู้นำแห่งชาติ เป็นมหาบุรุษของไทยในยุคปัจจุบันจะต้อง เกิดขึ้นด้วยความเคารพบูชา" (ทจช., มท. 2.2.3/41 "ข้าหลวงฯ จังหวัดตาก ประชุมอบรมสั่งสอนราษฎร") การปลูกฝังเช่นนี้จึงเท่ากับเป็นการลดทอนความนิยมและความสำคัญของสถาบันกษัตริย์ และในขณะเดียวกันก็เชิดชูระบบผู้นำขึ้นแทนที่ มีกำหนดค่าขวัญต่าง ๆ ที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของผู้นำ ได้แก่ "เชื่อมั่นในท่านผู้นำ" "เชื่อพิบูลสงคราม ชาติไม่แตกสลาย" "เชื่อผู้นำชาติพ้นภัย" เป็นต้น แต่ถึงกระนั้นก็ตาม ในท้ายสุดความสำนึกในสถาบันกษัตริย์ว่ายังเป็นสิ่งจำเป็นซึ่งจะต้องมีเคียงคู่กับชาติก็ยังมีอยู่ "วันนี้ เป็นวัน เกิดในหลวง ผู้มีพระคุณอันประเสริฐของเรา ขอให้จงคิดถึงเรื่องผู้นำก่อนทั้งสิ้น ให้เอาคำถวายพระพรของหนังสือพิมพ์มาอ่านแทน. . . ขอให้หยุดเพลงเกี่ยวกับฉันทและผู้นำ เพราะ เป็นวันเกิดในหลวง . . ."

(แปลก พิบูลสงคราม 2486 ก: 2: 134-135)

แม้ว่าบทบาทของพลเมืองไทย คือ ต้องทำตามผู้นำ แต่ในระหว่างพลเมืองด้วยกันเอง การสร้างชาติใหม่จะประกอบไปด้วยพลเมืองที่มีฐานะเท่าเทียมกัน มีความคิดอย่างเดียวกันในการที่จะสร้างชาติให้ก้าวหน้า (ทจช., มท. 2.2.3/52 "ข้าหลวงจังหวัดนครพนม รายงานเรื่องได้อบรมชี้แจงแนะนำข้าราชการและราษฎร") ความเท่าเทียมกันระหว่างหญิงกับชายด้วยการส่งเสริมสิทธิสตรี ความเสมอภาคของแต่ละบุคคลในทุก ๆ ด้าน เช่น โอกาสทางการศึกษา (การจัดให้มีการศึกษาผู้ใหญ่ : ดูต่อไปข้างหน้า) การประกอบอาชีพ การปฏิบัติของข้าราชการต่อราษฎรที่ "นายกรัฐมนตรีได้มีบัญชาให้กวัดขั้น เพราะบุคคลทุกคนย่อม เสมอกัน" (ให้ข้าราชการระมัดระวังกิริยามารยาทในการติดต่อกับราษฎร 2483: 1395) ความเสมอภาคของแต่ละบุคคลที่เกิดขึ้นโดยการยกเลิกประเพณีพระราชทานบรรดาศักดิ์ มีการชักชวนผู้มีบรรดาศักดิ์ให้คืนบรรดาศักดิ์ "เพราะการดำรงอยู่ในบรรดาศักดิ์จะเป็นการลักหลังไม่เป็นระเบียบ ทั้งยังจะทำให้เข้าใจผิดไปว่าผู้มีบรรดาศักดิ์นั้นมีสิทธิพิเศษดีกว่าผู้อื่นด้วย" (รัฐธรรมนูญฉบับถาวร พ.ศ. 2475 มาตรา 12 อ้างถึงใน รอง ศยามานนท์ 2520: 184) การปรับปรุงภาษาไทยนอกจากการอ้างสาเหตุเพื่อทำให้ง่ายและลดความซับซ้อนเพื่อสะดวกต่อการเรียนรู้ให้ง่ายขึ้นแก่นักศึกษาผู้ใหญ่ (ดูต่อไปข้างหน้า) ภาษาที่ได้ปรับปรุงใหม่ได้กลายเป็นภาษามาตรฐานของพลเมืองทั่วประเทศ

ไม่มีระดับชั้นและเป็นภาษาที่ได้ขจัด "พวก" ออกไปด้วย (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2527-2528: 32) ดังจะเห็นได้จากการใช้คำบางคำกับบุคคล เช่น คำว่า วันเกิด ไม่มีการแยกใช้วันชาติ วันประสูติ หรือวันพระราชสมภพ แต่ได้นำมาใช้กับบุคคลทุกคน แม้กระทั่งพระมหากษัตริย์และกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ ได้แก่ "วันเกิดในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว" "วันเกิดในสมเด็จพระราชินี" เป็นต้น นอกจากนี้จะขจัด "พวก" แล้ว ยังเป็นการส่งเสริมและยกย่องการใช้คำไทยแท้อีกด้วย (ไทยใหม่, 14 สิงหาคม 2485)

การดำเนินงานสร้างชาติของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม นั้น ได้ปรากฏให้เห็นว่าเป็นงานสร้างชาติที่มีเกี่ยวข้องกับเรื่องวัฒนธรรมมากที่สุด มีลักษณะเฉพาะที่ได้ชื่อว่าเป็นสมัยของการปฏิวัติวัฒนธรรมหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าเป็นสมัยของการสร้างชาติด้วยวัฒนธรรม (แถมสุข นุ่มนนท์ 2522: 132-133) เนื้อแท้ของวัฒนธรรม คือ การสร้างแบบอย่างการดำรงชีวิตให้แก่ชาวไทย อันเป็นแบบอย่างที่รัฐบาลเห็นดีงาม ที่รัฐบาลได้รับแบบอย่างจากวัฒนธรรมของชนกลุ่มใหญ่ที่รัฐบาลเห็นว่าเจริญแล้ว ควรที่จะยึดถือปฏิบัติตาม (พิทยา สายหู 2514: 18-19) วัฒนธรรมได้ครอบคลุมในเรื่องการกินอยู่ การทำมาหากิน การแต่งกาย จรรยา มารยาท การศึกษา เป็นต้น

พร้อมกับการรับวัฒนธรรมของต่างชาติเพื่อนำมาปฏิบัติให้อยู่ในระดับมาตรฐานเดียวกันกับชาติอื่น ๆ รัฐบาลก็ได้ฟื้นฟูวัฒนธรรมไทยที่มีมาแต่ดั้งเดิม เพื่อแสดงว่า

. . . ชาติไทยเรามีชาติที่ป่าเถื่อนมีประวัติศาสตร์เป็นหลักฐานว่าชาติไทยเราเป็นชาติที่เจริญและมีวัฒนธรรมอย่างสูงมาแต่โบราณกาล แต่โดยเหตุที่มีได้สนใจกันมาช้านาน วัฒนธรรมของเราจึงทรุดโทรมไป บัดนี้จึงเป็นความจำเป็นที่จะต้องฟื้นฟูขึ้นใหม่ เพื่อให้ชาติไทยเจริญเทียมทันนานาชาติ หรือยิ่งกว่าในทางวัฒนธรรม (หจช., ศธ. 0701.29/9 "ฟื้นฟูวัฒนธรรมของชาติไทย")

พื้นฐานของแนวคิดในการปฏิวัติวัฒนธรรมกล่าวได้ว่าส่วนหนึ่งนั้นคือ ความต่อเนื่องจากการพัฒนาชาติภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 (ดูหน้า 5-12) ซึ่งมีแนวคิดของหลวงวิจิตรวาทการที่นำเสนอมาโดยตลอด เกี่ยวกับการปฏิวัติคนทางด้านวัฒนธรรมว่า "ผู้ที่ทำการปฏิวัติแต่เรื่องอื่น ๆ โดยไม่ปฏิวัติคนนั้น ได้ชื่อว่าทำการปฏิวัติเพียงครึ่งเดียว" (วิจิตรวาทการ

2504: 263) และเมื่อรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ขึ้นบริหารประเทศก็ได้ดำเนินงานบริหารประเทศที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมสืบเนื่องต่อมา เพื่อหวังจะให้มีการปลูกฝังความคิด ค่านิยม สัญลักษณ์แบบใหม่ ให้แก่ราษฎร

หากแต่การดำเนินงานสร้างชาติเกี่ยวกับวัฒนธรรมของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม นั้น มีลักษณะของ "การพลิกตัวโดยฉับพลัน" (ศรีกรุง, 9 มีนาคม 2484) กล่าวคือ เป็นการดำเนินงานสร้างชาติด้วยวิธีการแบบทหารและ เมื่อเกิดสภาวะการณ์ของสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยเฉพาะการเข้าร่วม เป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นและยินยอมให้ทหารญี่ปุ่นตั้งประจำการอยู่ในไทยนั้น ได้ เป็นเงื่อนไขร่วมสมัยที่ทำให้รัฐบาลนำมากล่าวอ้างถึงการดำเนินงานสร้างชาติที่เน้นในเรื่อง วัฒนธรรมมากขึ้นกว่าเดิมว่า

. . . ขณะนี้ทั่วโลกซึ่งช่วยในสงครามวัฒนธรรมกันอยู่อย่างไม่ว่างเว้น เป็นสงครามซึ่งใคร จะเป็นผู้แพ้ชนะมองเห็นได้ยาก เพราะ เป็นสงครามที่มองไม่เห็นตัว . . . สงคราม วัฒนธรรม เป็น เรื่องของการดึงดูตใจให้หันไปนิยมในวัฒนธรรมของชาติอื่น เช่น เราอ่อนใน การศึกษาเขาก็จะเอาการศึกษา วิธีการของเขามาจับให้พวกเราศึกษากัน . . ."
(ไทยใหม่, 24 กันยายน 2486)

การดำเนินงานทางด้านวัฒนธรรมดังกล่าว ถือได้ว่าเป็นการรักษาเอกราชและอธิปไตย ของชาติตามรูปแบบวิธีการของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ได้เลือกปฏิบัติในเวลานั้น

โดยสรุปแล้วแนวคิดการสร้างชาติของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตั้งอยู่บน พื้นฐานแนวคิดเรื่องชาติ รัฐธรรมนูญ หลัก 6 ประการ หน้าทีพลเมือง ที่รัฐบาลพยายามเน้น อยู่เสมอว่า การสร้างชาตินั้นจะเกิดขึ้นไม่ได้หากปราศจากเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 (คำอภิปรายของนายกรัฐมนตรีกว่าแต่มวลสมาชิกสภา-ผู้แทนราษฎร...2483: 1460) นอกจากนี้แล้วความคิดในเรื่องชาติที่ควบคู่มากับผู้นำ ทำให้ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและประชาชนอยู่ในลักษณะของประชาชน เป็นผู้ตามที่ดี รัฐเป็นผู้กำหนด สั่งการแล้วประชาชนก็ปฏิบัติให้สอดคล้องกับนโยบายเหล่านั้น การดำเนินงานสร้างชาติใน ส่วนของวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่รัฐบาลได้สั่งการแก่ประชาชนอย่างมากมาย เพราะการตระหนักและให้ ความสำคัญต่อวัฒนธรรมว่าเป็นรากฐาน เบื้องต้นต่อการเปลี่ยนวิถีชีวิตคนไทยให้ดีขึ้น อันจะเป็น

ขั้นตอนนำไปสู่พัฒนาการด้านอื่น ๆ ไม่ว่าทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ ประการสำคัญวัฒนธรรม ที่ได้รับการฟื้นฟูและเปลี่ยนแปลงนั้นคือ รูปแบบของการสร้างชาติใหม่ เพื่อให้ทัดเทียมกับนานา ประเทศ อันเป็นลักษณะของการต่อต้านญี่ปุ่น วิธีการหนึ่งเพื่อรักษาอธิปไตยและเอกราชของ ชาติที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เลือกปฏิบัติในเวลานั้น

แนวทางปฏิบัติของแนวคิดการสร้างชาติ

1. รัฐนิยม : แนวทางการดำเนินนโยบายสร้างชาติ

อาจกล่าวได้ว่า แนวคิดในเรื่องชาติและความรู้สึกชาตินิยมเป็นที่มาของการกำหนด รัฐนิยม จะเห็นได้จากทัศนะของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ที่มองเห็นปัญหาสำคัญเกี่ยวกับ ชาติในการกำหนดรัฐนิยมว่า "ปัญหาเรื่องคนไทยซึ่งประกอบเป็นชาติ ยังไม่เป็นคนไทยจริง ๆ คือ ยังไม่สามารถดำรงชีวิตได้อย่างอิสระ และยังไม่มียุทธธรรม" (ทจช., ศธ. 0701.29/35 "รัฐนิยม") ดังนั้นการดำเนินงานที่จะทำให้คนไทย เป็นไทยจริง ๆ คือ การทำให้คนไทย สามารถดำรงตนอยู่โดยอิสระ ซึ่งหมายถึง ความสามารถในการพึ่งพาตนเองได้ในทาง เศรษฐกิจ และการฟื้นฟูวัฒนธรรมของไทย เพื่อรำลึกถึงความยิ่งใหญ่ของชาติในอดีตกาล และเพื่อให้ได้ รับการยกย่องจากนานาชาติ (ทจช., ศธ. 0701.29/35 "รัฐนิยม") รัฐนิยมจึงเปรียบ เสมือนแนวทางในการดำเนินนโยบายสร้างชาติที่รัฐบาลกำหนดขึ้นเพื่อชักชวนให้พลเมืองปฏิบัติ ไปในแนวเดียวกัน ซึ่งนับว่าสอดคล้องกับนโยบายสร้างชาติในแง่ของการดำเนินงานที่เริ่มต้น จากหน่วยของชาติ คือ พลเมืองทุกคน เป็นสำคัญ

แนวคิดในเรื่องรัฐนิยมนี้ได้มีการอ้างถึงความเห็นพ้องต้องกันของมหาชนว่า "ขอบเขตของรัฐนิยมอาจแคบหรือกว้างตามที่มหาชนต้องการ" (ทจช., ศธ.0701.29/35 "รัฐนิยม") หากแต่การปฏิบัติจริงคือ การออกรัฐนิยมแต่ละฉบับนั้น เพื่อใช้เป็นเครื่องมือคอย สนองนโยบายของรัฐทั้งสิ้น กล่าวคือ มีการเรียบเรียงสาระของรัฐนิยมแต่ละฉบับให้สอดคล้อง กับสถานการณ์ในสังคมและนโยบายที่รัฐบาลต้องการหยิบยื่นให้ชาวไทย เป็นสำคัญ พิจารณา จากรัฐนิยมทั้ง 12 ฉบับ ซึ่งได้ประกาศใช้เป็นระยะ ๆ ตั้งแต่ พ.ศ. 2482 - 2485 ดังต่อไปนี้

- รัฐนิยม ฉบับที่ 1 การเรียกชื่อประเทศ ประชาชน และสัญชาติ ว่าไทย
(ประกาศใช้เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2482)
- รัฐนิยม ฉบับที่ 2 การป้องกันที่จะบังเกิดแก่ชาติ
(ประกาศใช้เมื่อวันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2482)
- รัฐนิยม ฉบับที่ 3 การเรียกชื่อชาวไทย
(ประกาศใช้เมื่อวันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2482)
- รัฐนิยม ฉบับที่ 4 การเคารพธงชาติ เพลงชาติ และเพลงสรรเสริญพระบารมี
(ประกาศใช้เมื่อวันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2482)
- รัฐนิยม ฉบับที่ 5 การให้ชาวไทยพยายามใช้เครื่องอุปโภค บริโภค ที่มีกำเนิดหรือ
ทำขึ้นในประเทศไทย
(ประกาศใช้เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2482)
- รัฐนิยม ฉบับที่ 6 การเปลี่ยนเนื้อ เพลงชาติใหม่ให้สอดคล้องกับชื่อประเทศ
(ประกาศใช้เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2482)
- รัฐนิยม ฉบับที่ 7 การชักชวนให้ชาวไทยร่วมกันสร้างชาติ
(ประกาศใช้เมื่อวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2482)
- รัฐนิยม ฉบับที่ 8 การเปลี่ยนเนื้อ เพลงสรรเสริญพระบารมีให้สอดคล้องกับชื่อประเทศ
(ประกาศใช้เมื่อวันที่ 26 เมษายน พ.ศ. 2483)
- รัฐนิยม ฉบับที่ 9 เรื่องภาษาและหนังสือไทยกับหน้าที่พลเมืองดี
(ประกาศใช้เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2483)
- รัฐนิยม ฉบับที่ 10 การแต่งกายของประชาชนชาวไทย การแต่งต้นสมัย เทียบเท่า
อารยประเทศ
(ประกาศใช้เมื่อวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2484)
- รัฐนิยม ฉบับที่ 11 กิจประจำวันของคนไทย
(ประกาศใช้เมื่อวันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2484)
- รัฐนิยม ฉบับที่ 12 การช่วยเหลือนักเรียน เด็ก คนชรา คนทุพพลภาพ
(ประกาศใช้เมื่อวันที่ 28 มกราคม พ.ศ. 2485)

รัฐนิยมทั้ง 12 ฉบับนี้ มีจุดหมายร่วมกันในเรื่องของการปลุกเร้าความรู้สึกชาตินิยมให้เกิดขึ้น ส่วนจุดหมายเฉพาะของการกำหนดรัฐนิยมแต่ละฉบับนั้น พิจารณาจากเนื้อหาสาระของรัฐนิยมแต่ละฉบับ กล่าวคือ รัฐนิยมฉบับที่ 1 ซึ่งว่าด้วยการเปลี่ยนชื่อประเทศ ชื่อคนไทย และชื่อสัญชาติ จากสยามมาเป็นคำว่าไทย รัฐนิยมฉบับที่ 2 ว่าด้วยการป้องกันภัยแก่ชาติ รัฐนิยมฉบับที่ 3 ว่าด้วยการเรียกชื่อคนไทยว่าเป็น ชาวไทย ทั้งหมด โดยไม่มีการแบ่งว่าเป็นไทยใต้ ไทยเหนือ ไทยอิสลาม รัฐนิยมฉบับที่ 4 ว่าด้วยการเคารพธงชาติ เพลงชาติ และเพลงสรรเสริญพระบารมี รวมทั้งการเคารพธงประจำกองทัพ เช่น ธงชัยเฉลิมพล ธงเรือรบ ธงประจำกองยุทธนาทหาร เป็นต้น ธงเหล่านี้รัฐบาลจัดว่ามีความสำคัญไม่น้อยกว่าธงชาติ เพราะ เป็นธงซึ่ง เป็นสัญลักษณ์ประจำหน่วยกำลังของชาติ (กระทรวงธรรมการ 2484 ก: 73) รัฐนิยมฉบับที่ 9 ว่าด้วยการชักชวนให้พลเมืองเรียนหนังสือไทย อย่างน้อยให้อ่านออก เขียนได้ และต้องไม่ถึงเอาสถานที่เกิด ภูมิลำเนาที่อยู่ หรือสำเนียงแห่งการพูดที่แปร่งไปจากท้องถิ่น เป็น เครื่องแสดงความแตกแยก สาระสำคัญของรัฐนิยมแต่ละฉบับที่กล่าวข้างต้นนี้ พิจารณาได้ว่ารัฐบาลกำหนดขึ้น เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐในเรื่องของการรวมพล เมืองที่มีเชื้อชาติไทยทั้งหมดให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน นโยบายนี้เป็นส่วนหนึ่งของนโยบายสร้างชาติ ซึ่งว่าด้วยความต้องการที่จะ เรียกท้องถิ่นแดนที่เคย เสียไปให้กลับคืนมา เป็นของไทย

สำหรับ รัฐนิยม ฉบับที่ 5 ซึ่งว่าด้วยการชักชวนให้คนไทยนิยมไทย ด้วยการใช้นิตินามไทย รัฐนิยมฉบับที่ 7 ว่าด้วยการชักชวนให้คนไทยร่วมกันสร้างชาติ โดยการประกอบอาชีพทุกชนิดที่จะนำความสมบูรณ์มาให้แก่ชาติในที่สุด รัฐนิยมทั้ง 2 ฉบับนี้ เกี่ยวพันกับนโยบายสร้างชาติในแง่ของการ เศรษฐกิจที่รัฐบาลต้องการให้คนไทยสามารถพึ่งตนเองได้ในทาง เศรษฐกิจหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การพัฒนา เศรษฐกิจแบบชาตินิยม

ส่วน รัฐนิยม ฉบับที่ 10 ซึ่งว่าด้วยการปรับปรุงการแต่งกายให้ทันสมัย เทียบ เท่ากับอารยประเทศ รัฐนิยม ฉบับที่ 11 เรื่องกิจประจำวันของคนไทย ซึ่งต้องแบ่งและใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ และ รัฐนิยม ฉบับที่ 12 ว่าด้วยการช่วยเหลือคุ้มครอง เด็ก คนชรา ทุพพลภาพ รัฐนิยมทั้ง 3 ฉบับ ดังกล่าวนี กำหนดขึ้น เพื่อ เป็นแนวทางในการปฏิบัติในเรื่องการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมให้ทันสมัย เทียบ เท่ากับชาติอื่น ๆ

รัฐบาลดำเนินการให้พลเมืองปฏิบัติตามรัฐนิยมในลักษณะของการชักชวนและขอความร่วมมือ โดยการเทียบเคียงให้เห็นว่ารัฐนิยมมีลักษณะคล้ายคลึงกับชาติดั้งเดิม เรื่องพระราชนิยม ความแตกต่างอยู่ตรงที่เคลื่อนย้าย ความจงรักภักดีต่อพระราชนิยมของสถาบันกษัตริย์มาเป็นมอบความภักดีและปฏิบัติตามรัฐบาลแทน (รัฐนิยม 2486: 13) ดังนั้นหากพลเมืองไม่ปฏิบัติตามถือว่า เป็นพลเมืองที่เลว ไม่สมควรที่ผู้อื่นจะคบหาสมาคม (กระทรวงธรรมการ 2484 ก: 56)

โดยสรุปรัฐนิยมทั้ง 12 ฉบับ มีสาระที่ครอบคลุมวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของพลเมืองเกี่ยวกับ อาชีพ การอนามัย การบริโภค การแต่งกาย จรรยา มารยาท การส่งเสริมให้รู้หนังสือ และการสร้างสัญลักษณ์ใหม่ให้แก่พลเมืองในเรื่อง การเปลี่ยนชื่อประเทศ การเปลี่ยนเนื้อร้องเพลงชาติและเพลงสรรเสริญพระบารมี ตลอดจนการกำหนดวันชาติใหม่ให้ตรงกับวันที่ 24 มิถุนายน ทั้งหมดนี้กล่าวได้ว่าเกิดขึ้นด้วยพื้นฐานจากแนวคิดในเรื่องชาตินิยม เป็นสำคัญ

2. การเผยแพร่ความรู้สึกชาตินิยมโดยกลไกอำนาจรัฐ

เป็นที่ทราบกันเป็นอย่างดีแล้วว่า ในสมัยของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2481-2487) ความรู้สึกชาตินิยมได้ถูกนำมาเป็น เครื่องมือของรัฐบาลที่จะใช้สร้างความรู้สึกร่วม และสร้างกำลังสนับสนุนจากประชาชนให้ปฏิบัติตามในสิ่งที่รัฐบาลต้องการ มีการใช้สื่อทุกรูปแบบ เท่าที่รัฐบาลจะปฏิบัติได้ในการปลุกฝังให้พลเมืองของชาติยึดมั่นในความรู้สึกชาตินิยม อันจะมีผลนำไปสู่การปฏิบัติในกิจกรรมทุก ๆ ด้านที่มีความเกี่ยวข้องกับนโยบายสร้างชาติ

หน่วยงานของรัฐตั้งแต่ระดับกระทรวงจนถึงหน่วยงานท้องถิ่นคือระดับหมู่บ้าน ได้มีการสั่งงานตามขั้นตอน เพื่อปลุกฝังความรู้สึกชาตินิยม ข้าราชการได้ถูกเน้นความสำคัญให้เป็นบุคคลตัวอย่างและเป็นต้นแบบที่ดีในนามของรัฐบาล ซึ่งทั้งนี้ข้าราชการเองก็ได้มีต้นแบบคือ "ทำหยาบนายก นั่นคือ ในทางช่วยราษฎรสร้างตนเองและช่วยรัฐบาลสร้างชาติ" (แปลก พิบูลสงคราม 2486 ก: 1: 103) ส่วนตัวผู้นำนั้นก็ได้อำนาจบริหารงานในลักษณะของ

การสั่งงานโดยตรงต่อข้าราชการระดับสูงตามสายงานต่าง ๆ ทั้งฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน เพื่อความรวดเร็วและถึงไวในยามสงคราม ด้วยการมีสมุดคู่มือสำหรับสั่งงานทั้งฝ่ายทหาร ฝ่ายพลเรือน ฝ่ายสภาวัฒนธรรม และฝ่ายจังหวัดเพชรบูรณ์ รวม 12 เล่ม (อ.พิบูลสงคราม 2519: 4: 50)

สำหรับหน่วยงานของทางราชการที่นับว่ามีบทบาทมากที่สุดในการเผยแพร่ความรู้สึกชาตินิยม คือ กรมโฆษณาการ ที่มีบทบาทในการเผยแพร่นโยบายของรัฐ การกล่าวสุนทรพจน์ และคำปราศรัยของท่านนายกรัฐมนตรีในโอกาสต่าง ๆ รายการสนทนานายมันและนายคง ซึ่ง เปรียบเสมือนกระบอกเสียงของรัฐบาลที่ออกกระจายเสียงทุกวัน

การตั้งสภาวัฒนธรรมในปี พ.ศ. 2485 เพื่อสร้างชาติให้มีวัฒนธรรมเจริญเทียบเท่านานาประเทศโดยรักษาและฟื้นฟูในวัฒนธรรมที่ดั้งเดิมของชาติไว้ พร้อมกับนำเอาวัฒนธรรมใหม่ซึ่ง เป็นที่ยอมรับของทุกชาติมาใช้ โดยสภาวัฒนธรรมมีหน้าที่ คือ

1. ค้นคว้า ดัดแปลง รักษา และส่งเสริมวัฒนธรรมแห่งชาติที่มีอยู่
2. ค้นคว้า ดัดแปลง และกำหนดวัฒนธรรมที่ควรรับไว้ หรือปรับปรุงต่อไป
3. เผยแพร่วัฒนธรรมแห่งชาติให้เหมาะสมกับกาลสมัย
4. ควบคุมและหาวิธีปลูกฝังวัฒนธรรมแห่งชาติในจิตใจของประชาชนจน เป็นนิสัย

(พ.ร.บ. วัฒนธรรม 2486: 3)

นอกจากนี้ยังมีสื่อที่ถือได้ว่า เป็นการใช้จิตวิทยาชักจูงใจมวลชน ได้แก่ งานของหลวงวิจิตรวาทการ ที่ได้รับมอบหมายให้เป็น "ผู้ปลุกตื่นรักชาติ" เช่น การแสดงปาฐกถา การบรรยาย การแสดงสุนทรพจน์ การเขียนบทละครประวัติศาสตร์ การแต่งเพลงปลุกใจให้รักชาติ เป็นต้น เนื้อหาของงานดังกล่าวจะสอดแทรกความรู้สึกชาตินิยม ให้รักชาติบ้านเมือง ปฏิบัติตามผู้นำ เน้นความสามัคคี เน้นความยิ่งใหญ่ของชาติ เป็นต้น

สำหรับหนังสือพิมพ์นั้น จากการที่รัฐบาลได้กำหนดพระราชบัญญัติควบคุมการพิมพ์ใน พ.ศ. 2484 ทำให้หนังสือพิมพ์ได้ขาดอิสระในการนำเสนอข่าวและแสดงความคิดเห็น ดังนั้น หนังสือพิมพ์จึง เป็น เครื่องมือสำคัญอีกชนิดหนึ่งให้แก่รัฐบาล ที่รัฐบาลสามารถใช้เป็น เครื่องมือโฆษณาชักชวน ในการเขียนบทความส่งเสริมสนับสนุนนโยบายของรัฐ โดยเฉพาะมีการตีพิมพ์

คำสตุดิท่านผู้นำบนหน้าหนังสือพิมพ์ทุกฉบับ ส่วนผู้นำเองก็สามารถเขียนบทความโดยใช้นามปากกา "สามัคคีชัย และอกไก่" ส่งให้ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์เป็นประจำ ความสำคัญของสื่อต่าง ๆ จากกลไกอำนาจรัฐในขณะนั้นได้เป็นที่ยอมรับ และมีความสำคัญเป็นอย่างมากไม่ว่าจะเป็นสื่อในรูปแบบของวิทยุ หนังสือพิมพ์ ภาพยนตร์ หนังสือ ละคร ดนตรี เป็นต้น ทั้งหมดนี้ต่างก็เป็นเครื่องมือที่ดีของการโฆษณาชักชวน สามารถ "ทำโดยให้ประชาชนรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ได้" (ศรีกรุง, 16 เมษายน 2484) ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า การปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยมโดยผ่านการใช้กลไกอำนาจรัฐนั้นได้รับการดำเนินการจากรัฐบาลอย่างแพร่หลายตลอดสมัยที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม บริหารประเทศ

3. การศึกษากับนโยบายการสร้างชาติ

เมื่อรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ขึ้นบริหารประเทศ กิจการที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา กล่าวได้ว่า ส่วนหนึ่งในด้านการบริหารการศึกษานั้น เป็นการจัดการที่สืบทอดทั้งแนวคิดและการปฏิบัติมาจากการ เปลี่ยนแปลงแนวทางการจัดการศึกษานับตั้งแต่การ เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ที่มุ่ง เน้นถึงการขยายการศึกษาทุกระดับชั้นและการยกระดับคุณภาพทางการศึกษาของราษฎร (ชาติติยา กรรณสูตร : 27-30) อีกส่วนหนึ่งคือ การ เกิดลักษณะเฉพาะภายในระบบการศึกษาในช่วงสมัยที่รัฐบาลชุดนี้บริหารประเทศ กล่าวคือ ได้มีการเพิ่มเติมสาระของการจัดการศึกษาในส่วนของกิจกรรมการเรียนการสอน เพื่อนำมาใช้ เป็น เครื่องมือของรัฐบาลในการตอบสนองนโยบายสร้างชาติอย่างเด่นชัด และเป็น เครื่องมือของการเตรียมการ เพื่อ เผชิญกับสภาพการณ์ของสงครามระหว่างประเทศที่มีผลกระทบต่อความมั่นคงของชาติ ดังนั้นแม้ว่าสภาพของการศึกษาจะอยู่ในลักษณะที่เป็นแนวเดียวกับรัฐบาลก่อนหน้านี้ แต่ก็ได้มีลักษณะ เฉพาะที่เกิดขึ้นภายในระบบการศึกษาที่ปรากฏให้เห็น ในส่วนของแนวคิด นโยบาย เนื้อหาแบบเรียน กิจกรรมต่าง ๆ ในกระบวนการเรียนการสอน เป็นต้น นับว่าเป็นภาวะปกติ และเป็นธรรมชาติของสังคมที่รัฐมีอำนาจในการควบคุมการศึกษาที่จะจัดให้มีการศึกษาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของบรรดากิจกรรมทั้งหลายอันได้แก่ กิจกรรมทางด้าน การเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ให้มีความสัมพันธ์กัน แต่กระนั้นก็ตามตำแหน่งของการศึกษาจะมีความสัมพันธ์ เน้นการ

คอบสนองต่อกิจกรรมส่วนใดของสังคมนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับนโยบายหลักของแต่ละรัฐบาลว่า มีนโยบายหลักที่จะเน้นให้เห็นเด่นชัดในเรื่องใด การเมือง เศรษฐกิจ สังคม หรือวัฒนธรรม (วิทย์ วิศทเวทย์ 2523: 2-3)

เมื่อพิจารณาตำแหน่งของการศึกษาในสมัยของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามแล้ว การศึกษาในแนวคิดของผู้บริหารประเทศคือ "แห่งแรกที่จะสร้างทุกสิ่งทุกอย่างได้สำเร็จ สามารถสร้างตนเองแล้ว เป็นหนทางสร้างชาติไปด้วย" (สำนักงานปลัดกระทรวง 2484, "รายงานการประชุมธรรมการจังหวัด 2484") ดังนั้นรัฐบาลจึงดำเนินการจัดการศึกษาให้มีส่วนส่งเสริมนโยบายสร้างชาติที่ครอบคลุมกิจกรรมทุกด้าน

เริ่มจากการศึกษาได้ เป็น เครื่องมือส่งเสริมนโยบายสร้างชาติในเรื่องการสร้าง กำลังและปกป้องกันชาติ จากภาวะของการเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้นโยบายของ รัฐบาลที่เกี่ยวกับการ เมืองการปกครองได้ เน้นความมั่นคงและความปลอดภัยของชาติ เป็นสำคัญ รวมทั้งการสร้างชาติให้ เป็นมหาอำนาจด้วยการขยายดินแดน เพื่อรวม เชื้อชาติไทยทั้งหมด กระบวนการที่จะนำไปสู่จุดหมายดังกล่าว คือ การปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยมให้สำนึกในหน้าที่ของ พลเมืองไทยที่มีต่อชาติ ซึ่งจะต้องปฏิบัติได้แก่ การปฏิบัติตามท่านผู้นำอย่างมีระเบียบวินัย กล้าหาญ พร้อมทั้งจะสละชีพ เพื่อชาติ มีจิตใจ เป็นแบบทหาร เป็นต้น

การใช้การศึกษา เป็น เครื่องมือต่อปฏิบัติการดังกล่าวที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ และความสอดคล้องในส่วนนี้พิจารณาได้ตั้งแต่การบริหารงานของหน่วยงานหลักที่ เกี่ยวกับการศึกษา คือ กระทรวงศึกษาธิการที่มีระ เเบียบบริหารราชการดังนี้

1. ต้องทราบนโยบายของรัฐทุก เมื่อ
2. เปลี่ยนและแปรไปตามความหมุนเวียน เค้นให้ถูกจังหวะ
3. พยายามแผ่นโยบายออกไปให้คนทั้งหลาย เดินไปในทางเดียวกัน

(สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ 2484, "การประชุมศึกษาธิการจังหวัด (ส่วน เบ็ดเตล็ด ต่าง ๆ)")

การกำหนดหลักการบริหารดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่าการศึกษาในระบบในสมัยนี้ ได้ถูกใช้เป็น เครื่องมือที่จะประสานนโยบายของรัฐอย่างเด่นชัด บุคคลที่จะ เป็นผู้นำในการ บริหารการศึกษาที่ "เด่นให้ถูกจังหวะ" คือ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ที่ตลอด สมัยของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ผู้ดำรงตำแหน่งนี้ คือ ข้าราชการทหาร* ซึ่งมี บทบาทและมีส่วนกำหนดเพิ่มเติมกิจกรรมเพื่อตอบสนองรัฐบาลทหาร อันได้แก่ ระบบยุวชน ทหารที่เริ่มก่อตั้งมาก่อนที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม จะขึ้น เป็นนายกรัฐมนตรี ก็ได้แพร่ขยาย และปักหลักอยู่ในระบบการศึกษาอย่างมั่นคง ทั้งนี้เพราะระบบยุวชนทหารได้รับความสำคัญ จากรัฐบาลสมัยนี้เป็นอย่างมาก ดังจะ เห็นได้จากคำกล่าวที่ว่า "งานสร้างชาติ เป็นอารยะ และ เป็นมหาอำนาจนั้นอยู่ที่ยุวชน" (ไทยใหม่, 14 พฤศจิกายน 2485)

กิจการยุวชนได้จัดตั้ง เป็นกรมยุวชนทหารบกและ เป็นองค์การส่วนกลาง สำหรับ ควบคุมกิจการทั่วราชอาณาจักร มีการฝึกอบรมนักเรียนตั้งแต่ระดับชั้นมัธยมจนถึงระดับอุดมศึกษา จัดแบ่งประเภทยุวชนตามระดับการศึกษา ดังนี้

- ยุวชนทหาร ตั้งหน่วยขึ้นในโรงเรียนรัฐบาล โรงเรียนราษฎร์ทั่วราชอาณาจักร โดยถือชั้นการศึกษานักเรียนมัธยมปลาย เป็นการต่อเนื่องกับลูกเสือซึ่งเรียนอยู่ชั้นมัธยมต้น
- ยุวชนนายสิบ กำหนดตั้งหน่วยขึ้นในโรงเรียนเตรียมและโรงเรียนอาชีพ
- ยุวชนนายทหาร กำหนดหน่วยขึ้นในมหาวิทยาลัย
- ยุวนารี จัดตั้งขึ้น เพื่อส่งเสริมกิจการพยาบาลแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ
ยุวนารีพยาบาลประเภทที่ 1 ซึ่งเป็นพวกที่กำลังศึกษาวิชาการพยาบาล อยู่แล้ว

*ผู้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในช่วงสมัยของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม คือ

พล ร.ต. ทลวงสินธุ์สงครามชัย	ดำรงตำแหน่ง ในช่วง พ.ศ. 2481-2485
จอมพล ป. พิบูลสงคราม	ดำรงตำแหน่ง อยู่ 15 วัน ใน พ.ศ. 2485
พลโท ประยูร ภมรมนตรี	ดำรงตำแหน่ง ในช่วง พ.ศ. 2485-2487.

ยุวนารีพยาบาลประเภทที่ 2 เป็นนิสิตอยู่ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 ยุวนารีแพทย์ เป็นนิสิตที่เรียนวิชาแพทย์ ยุวนารีสำรอง กำหนดตั้งหน่วยขึ้นในโรงเรียน
 สตรีทั่วไปซึ่ง เรียนชั้นมัธยมศึกษา

กิจการทั้งหมดนี้ถือว่าเป็นกำลังส่วนหนึ่งของกองทัพ มีการฝึกให้รู้และเข้าใจเกี่ยวกับ
 กิจการทหารที่มีระเบียบวินัย เข้มแข็ง กล้าหาญ รักชาติเป็นอย่างสูง จนสามารถจะสละทุกสิ่ง
 ทุกอย่างแม้แต่ชีวิตของตน (ปาฐกถายุวชนประเทศไทยและในต่างประเทศ 2484: 9-11)

แนวการอบรมนอกจากจะเป็น เรื่อง เกี่ยวกับการทหารแล้ว ยังเป็น เรื่องของ
 วัฒนธรรมที่ได้ถูกกำหนดให้เป็น "รากฐานความรู้สึกแห่งจิตใจ. . . ที่มีความรู้สึกในเรื่อง
 ชาติ เป็นหลักสำคัญของวัฒนธรรม " (เสริม มุขยรัตน์ 2485: 539)

ระบบยุวชนทหารจึง เป็นกิจกรรมหนึ่งในระบบการศึกษาซึ่งแสดงให้เห็นถึง
 ความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษาและการเมือง ที่ได้รับการแปรมาสู่การปฏิบัติให้เห็นจริง คือ
 การเดินขบวน เรียกร้อง เพื่อขอคืนแดนคืนจากกรณีพิพาทดินแดนในอินโดจีน (ประยูร ภมรมนตรี,
 2518: 405) นอกจากนี้แล้วระบบยุวชนทหารยังเป็นหน่วยกำลังสำรองของการเตรียมการ
 เพื่อปกป้องประเทศในยามสงคราม ประสิทธิภาพที่เกิดขึ้นนอกจากจะเป็นกำลังสำคัญของกองทัพ
 แล้ว ยังเป็นฐานอำนาจแก่ผู้นำประเทศที่สามารถบัญชาการได้อย่างมีระบบ

นอกจากระบบยุวชนทหารซึ่งปลูกฝังความคิดชาตินิยมด้วยกระบวนการต่าง ๆ แล้ว
 ผู้นำรัฐบาลยังต้องการสร้าง เสริมสิ่งเหล่านี้ให้แก่เด็กตั้งแต่เยาว์วัย มีการเสนอให้ตั้งโรงเรียน
 กินนอนแบบ Public Schools (ทจช., สร. 0201.14 "ให้พิจารณาจัดตั้งโรงเรียน
 แบบกินนอน") โรงเรียนอบรมจิตใจ (แปลก พิบูลสงคราม 2787 ข: 5: 20) ข้อเสนอเหล่านี้
 แสดงให้เห็นว่า ผู้นำได้ตระหนักอย่างแท้จริงว่าการศึกษาคือเครื่องมือพัฒนาคน สามารถที่จะ
 อบรมสั่งสอน เด็กทั้งชาติให้มีจิตใจ เป็น เหมือนบุคคลเดียวกัน

ลักษณะของการ เผยแพร่ความคิดทางการเมืองและวัฒนธรรม นอกจากจะปรากฏ
 ในระบบยุวชนทหารแล้ว ยังได้กำหนดเป็นแบบแผนของโรงเรียนถ่ายทอดลงสู่นักเรียน เช่น
 การเคารพธงชาติ ร้องเพลงชาติ ฟังโอวาทของผู้นำ การคิดรูปผู้นำในโรงเรียน เป็นต้น

แบบแผนหรือพิธีเหล่านี้ เมื่อได้ปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ แม้ว่าบางครั้ง เด็กจะไม่เข้าใจพิธีกรรม
 บางอย่างแต่ก็สามารถทำให้เกิดความภักดีต่อชาติ รักชาติขึ้นได้ (สุรวุฒิ ปัดไธสง
 2528 : 13) ส่วนการตอบสนองต่อวัฒนธรรมที่ได้เปลี่ยนแปลง ดังเช่น นักเรียนหญิงถูกบังคับ
 ให้สวมหมวก เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายด้านวัฒนธรรม (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ
 2484. "เพิ่มเติมเครื่องแบบนักเรียนสตรี") การจัดการเรียนการสอนเพื่อตอบสนองในเรื่อง
 วัฒนธรรมโดยตรงในระดับโรงเรียน คือ โรงเรียนศิลปากร ที่จัดการเรียนการสอนหลายแผนก
 เช่น แผนกประณีตศิลปกรรม แผนกศิลปะอุตสาหกรรม แผนกดุริยางค์ศาสตร์ เป็นต้น ส่วน
 ระดับอุดมศึกษานั้นได้ขยายการเรียนการสอนโดยการจัดตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากร "เพื่อส่งเสริม
 การศิลปากรให้ถึงขนาดยิ่งขึ้น" อันเป็นทัศนะของผู้นำ (แปลก พิบูลสงคราม 2486 ก : 117)
 การศึกษาในส่วนนี้จึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการฟื้นฟูทำนุบำรุงวัฒนธรรมที่ครอบคลุมศิลปเกือบทุกแขนง
 นอกจากนี้แล้วเมื่อรัฐบาลได้รับดินแดนคืนจากฝรั่งเศส ก็จัดการศึกษาในทุกระดับชั้นโดยเร็ว
 เพื่อมุ่งหวังที่จะอบรมในเรื่องวัฒนธรรมให้กลับคืนมาเป็นไทยโดยเร็วที่สุด (ศรีกรง, 27
 กันยายน 2484)

สำหรับการศึกษามีผลต่อการพัฒนากำลังคนทางด้าน เศรษฐกิจ ที่เน้นการพึ่งพาตนเอง
 แบบชาตินิยมนั้น ถ้าพิจารณาในเรื่องของยุทธศาสตร์กองทัพ ได้มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าปฏิบัติการ
 เช่นนี้คือ การเตรียมชาติให้แข็งแกร่งพร้อมจะเผชิญกับสภาวะของสงคราม (Akira
 Suchiro อ้างถึงใน อภิญา เฟื่องฟูสกุล 2528 : 25) รัฐบาลมีนโยบายเร่งรัดการ
 จัดการศึกษาด้านวิชาชีพตั้งแต่ระดับโรงเรียนจนถึงระดับอุดมศึกษา มีการโอนโรงเรียนอาชีพ
 ต่าง ๆ ของประชาบาลมาเป็นของรัฐบาล พร้อมกับการจัดตั้งโรงเรียนอาชีพประเภทต่าง ๆ
 เพิ่มขึ้นในภูมิภาค ตลอดจนให้เงินอุดหนุน (ชาติยา กรมยุทธ 2525 : 30) นอกจากนี้
 ในส่วนกลางก็ได้จัดให้มีโรงเรียนสอนวิชาชีพมากขึ้นกว่าเดิม จัดโครงการอบรมวิชาชีพที่จำกัด
 สัญชาติ วิชาที่อบรม ได้แก่ เศรษฐศาสตร์ กฎหมายเกี่ยวกับการค้า การบัญชี สถิติ ฯลฯ
 (ทจช., สร. 0201.14, "โครงการอบรมนักเรียนพานิช")

ส่วนการจัดการสอนในวิชาชีพชั้นสูงระดับอุดมศึกษานั้น รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติจัดตั้งมหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์ และพระราชบัญญัติว่าด้วยการตั้งมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ เพื่อผลิตกำลังคนให้มีผู้ชำนาญแต่ละสาขาวิชาให้มากขึ้น นอกจากนี้ยังมีการวางโครงการเพื่อขยายกิจการศึกษาโดยให้เอกชนดำเนินการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเอกชน รัฐบาลเพียงแต่ควบคุมและส่งเสริม (ศรีกรุง, 4 เมษายน 2484) และโครงการจัดตั้งมหาวิทยาลัยตามจังหวัดที่สำคัญของแต่ละภาคอันได้แก่ เชียงใหม่ ลพบุรี สงขลา อุบลราชธานี จัดสอนวิชาชีพตามความเหมาะสมแต่ละท้องถิ่น (ทจช., สร. 5.2.5/8 บันทึกเรื่องการจัดตั้งมหาวิทยาลัย ๗ ต่างจังหวัด)

การวางโครงการดังกล่าว แม้จะไม่สามารถปฏิบัติจริงได้ในบางส่วน แต่กระนั้นให้เห็นว่า รัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาเป็นอย่างดี และมีการเตรียมการล่วงหน้าเกี่ยวกับการจัดการศึกษาโดยคำสั่งของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดังนี้

. . . เนื่องด้วยโลกอยู่ในสงครามทั่วไป และแม้จะสงบลงได้ในปี 2 ปีนี้ก็ดี การติดต่อระหว่างประเทศก็ยังสามารถทำได้สะดวกอย่างก่อนสงครามไปอีกเป็นเวลานาน ฉะนั้นจึงหวังไม่ได้ที่เราจะสามารถส่งนักเรียนไปศึกษาต่างประเทศได้เหมือนก่อนนั้น ซึ่งจะทำให้ประเทศชาติของเราขาดผู้ที่ได้มาจากต่างประเทศไปอีกเป็นเวลานาน ฉะนั้นในระหว่างนี้เรายังมีผู้ศึกษาจากต่างประเทศที่ยังหนุ่มแน่นอยู่อีกมาก จึงควรขอแรงนำความรู้นี้มาช่วยกันอบรมสั่งสอนลูกของชาติให้รับช่วงความรู้ไว้ชั้นหนึ่งก่อนให้มากที่สุด (แปลก พิบูลสงคราม 2486 ก: 1: 121)

การศึกษาจึง เป็น เครื่องมือสำคัญประการหนึ่งของการดำเนินนโยบายสร้างชาติ แม้ว่าจะได้รับผลกระทบจากภาวะของสงคราม ได้แก่ ปัญหาการขาดแคลนแบบเรียน แต่รัฐบาลก็ได้ดำเนินการแก้ไขจัดส่งแบบเรียนไปตามจังหวัดต่าง ๆ เพื่อป้องกันคนกลาง และจัดตั้งร้านค้าขายเครื่องเขียนแบบเรียนโดยเฉพาะ คือ ร้านศึกษาภัณฑ์ (ศรีกรุง, 17 กันยายน 2486) ปัญหาการเรียนการสอนคือ การที่กระทรวงศึกษาธิการต้องงดสอบไล่และเปลี่ยนเกณฑ์การสอบไล่ เนื่องจากเวลาเรียนของนักเรียนไม่พอตามที่หลักสูตรกำหนด เพราะได้หยุดสอน เมื่อเกิดภาวะของสงคราม (กระทรวงศึกษาธิการ 2507: 353) ประการสำคัญ คือ การได้รับ

งบประมาณที่น้อยลงกว่าเดิม ทั้งนี้เพราะงบประมาณส่วนใหญ่มุ่งตรงที่การทหารและการป้องกันประเทศ กล่าวคือ ในภาวะของสงครามตั้งแต่ พ.ศ. 2485 งบประมาณการป้องกันประเทศได้รับมากกว่าร้อยละ 30 ของงบประมาณแผ่นดินทั้งหมด ส่วนงบประมาณทางด้านการศึกษา นั้นโดยเฉลี่ยได้รับเพียงร้อยละ 10 ของงบประมาณทั้งหมดเท่านั้น (ดูตาราง เปรียบเทียบใน เสน่ห์ จามริก, 2523: 90)

แต่อย่างไรก็ตาม แม้จะเกิดภาวะของสงครามที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการจัดการศึกษา แต่รัฐบาลก็ได้แถลงนโยบายเกี่ยวกับการศึกษาว่า

. . . บ้านเมืองจะอยู่สถานการณ์อย่างไรก็ตาม รัฐบาลจะไม่ละเลยในการบำรุงการศึกษาของชาติให้ขึ้นสู่ระดับอันดียิ่งขึ้นไป เพื่อให้เทียบทันอารยประเทศให้เร็วที่สุด โดยอาศัยการปรับปรุงหลักสูตร ตำราเรียน การยกย่องฐานะของครูให้สมกับจะเป็นผู้อบรม สั่งสอน กุลบุตร กุลธิดาของชาติ ทั้งจะพยายามจัดการศึกษาให้มีระดับเดียวกันทั่วราชอาณาจักร . . . (ทจช., มท. 2: 2 10/7 "คำแถลงนโยบายของคณะรัฐบาลชุดใหม่ 2485")

การดำเนินนโยบายทางการศึกษาด้วยวิธีดังกล่าว คือ การปรับปรุงหลักสูตรและตำราเรียน การยกย่องฐานะของครู และการจัดการศึกษาให้ได้ระดับเดียวกัน ถือว่าเป็นความจำเป็นของรัฐบาลในการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับการดำเนินนโยบายสร้างชาติ เพื่อสร้างความเห็นชอบและให้พลเมืองปฏิบัติตามนโยบาย กล่าวคือ ในเรื่องหลักสูตรและตำราเรียนในทัศนะของรัฐบาลนั้นเห็นว่า

. . . เราจะถือว่าหลักสูตรของเราที่ทำมาแล้ว ดีแล้ว เสมอไปนั้นย่อมไม่ได้ จำต้องเปลี่ยนแปลงให้ทันกับความเจริญและเหตุการณ์อื่น ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไป เมื่อมีการเปลี่ยนหลักสูตรก็ต้องเปลี่ยนแปลงหนังสือแบบเรียนบ้าง . . . แต่กระนั้นก็ดี การเปลี่ยนแปลงตำราเรียนนี้จะเปลี่ยนแปลงมากนักไม่ได้ ต้องค่อย ๆ ทำไปตามควรแก่หลักสูตร สิ่งสำคัญก็คือ เรื่องวัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ของชาติไทย . . . (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ 2484, "การประชุมศึกษาธิการจังหวัด (คำบรรยายของรัฐมนตรีและกรมต่าง ๆ)")

การปฏิบัติจริงคือ การเพิ่มเนื้อหาแบบเรียนเรื่องรัฐนิยม มีการเน้นว่าหน้าที่ของพลเมืองดีนั้นต้อง เชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่งของรัฐบาล การไม่ปฏิบัติตามรัฐนิยมถือว่าเป็นพลเมืองเลว

สำหรับบุคคลที่จะ เป็นตัวอย่างที่จะอบรมสั่งสอนนักเรียนตามหลักสูตรและแบบเรียนคือ "ครู" ก็ได้ถูกเน้นย้ำจากรัฐบาลว่า

. . . ครูนอกจากจะมีหน้าที่ต่อครอบครัว ต่อโรงเรียน ต่อสังคมแล้ว ยังมีหน้าที่ต่อรัฐอีกด้วย อันได้แก่ การเชื่อฟังคำสั่งของรัฐบาล การเคารพ และปฏิบัติตามรัฐนิยม การรักชาติ การเสียสละ เลือดเนื้อ และชีวิตเพื่อชาติ ครูจึงต้องปฏิบัติและเป็นตัวอย่างที่ดีต่อเด็ก ตลอดถึงถ่ายทอดลงในการเรียนการสอน เท่าที่โอกาสจะทำได้ . . ." (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ 2484, "การประชุมศึกษาธิการจังหวัด 2484")

ดังนั้น การยกย่องฐานะของครูจึงเป็นสิ่งจำเป็นในการสร้างขวัญและกำลังใจ เพื่อที่จะปฏิบัติหน้าที่ตามจุดประสงค์ของรัฐ ได้ปรากฏถึงแนวคิดที่จะยกฐานะของครูโรงเรียนประชาบาลขึ้นเป็นข้าราชการ ตลอดจนถึงการพิจารณาเรื่องบำเหน็จบำนาญ ในที่ประชุมพิจารณาร่างพระราชบัญญัติครูเมื่อ พ.ศ. 2485 (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ 2485, "รายงานการประชุมพิจารณาร่างพระราชบัญญัติ 2485")

การจัดการศึกษาเพื่อขยายโอกาสแก่พลเมืองให้เท่าเทียมกันนั้น นอกจากรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม จะจัดการศึกษาในระบบเพื่อ เป็นเครื่องมือตอบสนองนโยบายของรัฐแล้ว รัฐบาลยังได้ เริ่มดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ขึ้นอย่าง เป็นทางการ เป็นครั้งแรกอีกด้วย นับว่าเป็นการดำเนินงานที่ให้ผลผลิตโดยใช้ระยะเวลาที่ไม่ยาวนานดัง เช่นการศึกษาในระบบ